

SOPRON VARMEGYE

(COMITATUS SOPRONIENSIS)

DOMINKOVITS PÉTER

Rendi jogok védelme – a központi törekvések végrehajtása

SOPRON VÁRMEGYE

A 16–17. századi magyar megye funkciói

A 16–17. századi magyar megye – az oszmán hódítás miatt megváltozó viszonyok közepette – egyszerre hordozza az állandóságot és a flexibilitást. Funkciói – a késő középkorban már kialakult bíraskodási, adóigazgatási teendők mellett – részint általánosabb jellegű új közigazgatási feladatokkal (pl. árvízvédelem, vízrendészet, útépités), részben pedig az egyes megyék földrajzi körülményei miatti speciális tevékenységi körökkel bővültek (pl. malmok elhelyezésének szabályozása). Mindemellett politikai kötelezettségekkel is gyarapodtak a megyei feladatkörök.

A rendszeres dietai képviselő pedig lehetővé tette a lokális rendi érdekek és vélemények megjelenítését és országos szintű összehangolását. Az alábbiakban Sopron megyére fókuszálva tekintjük át, hogy miként lesz a 16–17. századi vármegye a rendi jogok védelmezője, egyszerre mind a központi törekvések lokális végrehajtója, illetve a mindennapi élet szabályozása érdekében a megye miként vesz át egyre több feladatot a központi hatalomtól, mint például a végvárok és a hadellátás biztosítása, a hátszág közigazgatási szabályozása, infrastrukturális ellátottságának biztosítása, amit jól tükröz a megnövekedett rendszabásalkotás.

Akora újkori ispánok élén az ispán (*comes*), a 17. században elterjedt nevén a főispán (*supremus comes*) állt. A főispán nem a helyi rendek által választott előljáró, hanem az uralkodó által kinevezett fő tisztségviselő, aki az esetek többségében világi vagy egyházi főrend volt.

ÖRÖKÖS FŐISPÁNOK A MEGYÉK ÉLÉN

Egyes megyéknek örökös főispánjai voltak. Így például Győr megyében a főispáni hivatalt a mohácsi csatamezőn (1526) bandériumával elesett Paksy Balázstól a barokk püspökök egyik legismertebb, mintaadó főpapi udvart megteremtő személyiségével, Zichy Ferenc püspökkel (1743–1783) bezárólag a mindenkori győri püspök viselte. A szomszédos Veszprém megye élén szintén a megyés püspök állt örökös főispánként. Sopron megye esetében viszont a 17. században világi család kapta meg az örökös főispáni címet.

Sopron megye élén a 16. század utolsó harmadától 1604-ig a megye legnagyobb birtokosa, a Nádasdy család tagjai töltötték be a főispáni székét, utolsóként Nádasdy II. Ferenc. 1604-től 1625-ig viszont – máig nem ismert hát-

terű uralkodói döntés nyomán – a szomszédos Vas megye egyik legnagyobb birtokosa, ám Sopron megyében birtokkal nem rendelkező (!) Batthyány II. Ferenc került a főispáni székbe. Őt némi pozicionális küzdelmek után a megye élén az új feltörekvő arisztokrácia nagy kvalitású képviselője, a legfőbb rendi pozíciót, a nádori hivatalt is megszerző Esterházy Miklós követte (1626–1645). Az ő halála után a család akkor legidősebb férfi tagja, Esterházy László kapta meg Sopron megye főispáni hivatalát, aki azonban a 1652-ben a balul sikerült vezekényi fogolyszabadítás során fiatalon elhunyt.

Bár az Esterházy család generációról generációra hagyományozta családon belül a Sopron megyei főispáni pozíciót, annak örökletes főispáni tisztséggé válása csak Esterházy Miklós fiatalabb fiának, Pálnak az időszakában következett be, aki 1681-ben hű szolgálataiért elnyerte a birodalmi hercegi méltóságot, a rendek pedig ebben az esztendőben a család tagjai sorából apja után ismét a nádori hivatalra választották. Ez az örökös főispáni cím a megyei címer átalakulását is magával hozta: a 16. század derekáról származó kardos vitéz címerábrája 1681-től az Esterházy család címerpajzsával egé-

szült ki, amelyet immáron a korábbi címerből átemelt kardos vitéz tartott.

RENDSÉG ÉS SZAKSZERŰSÉG

A megyei tisztikar, a megyei apparátus élén a tisztújító közgyűléseken a helyi rendek soraiból választott alispánok álltak. Az alispánok többsége a főispánok familiárisi köréből került ki. Ezt a tradicionális gyakorlatot éppen a helyi új arisztokrácia, az Esterházyak változtatták meg időlegesen a megyébe kerülésükkel: mivel nem tartoztak a tradicionális helyi vagy regionális arisztokraták közé, nekik újonnan kellett familiárisi kört kialakítaniuk.

Az általános gyakorlatnak megfelelően a 16. századi Sopron megye is négy eltérő nagyságú és településsűrűségű járásra oszlott. A megye nyugati felében a soproni alsó és felső járás helyezkedett el. A speciális fejlődésű Rábaköz – amelyet a jegyzőkönyvekben egykorú elnevezéssel *Insula Rabakoz*ként is említettek – szintén két járásra tagolódtott, a Rábán túli alsó és felső járásra. A 17. század derekán bővült a közigazgatási egységek száma, a legnagyobb soproni felső járás kettéosztódott. Az új járás élére először 1645-ben választottak szolgabírót a ruszti származású, később címereslevelet szerzett polgár, Natl Lipót személyében.

A négy járásra tagolódás a megyerendszerben gyakori volt, mégsem mondható általánosnak, így például a szomszédos Moson megyében két szolgabírói járás (*processus*) létezett. A járasok élén a döntően a konkrét területről származó vagy ott birtokkal rendelkező szolgabírók (*judex nobilium*, *judium*) álltak, akik sokrétű köz- és adóigazgatási feladatokat, bíráskodással kapcsolatos teendőket láttak el (pl. megintések, idézések, tanúkihallgatások, határjárások, helyszíni vizsgálatok). Munkájukat döntően az adott megyék szerényebb vagyonú nemességéből származó, a megyei rendek által választott esküdtek (*jurati assessores*, *jurassores*) segítették. A szolgabíró és az esküdt kettőse a megye hiteles képviselését biztosította, nekik a megyehatósági eljárásokon kívül gyakran részt kellett venniük a földesúri úriszékek tárgyalásain is.

A 17. századi magyar megyét egyfajta Janus-arcúság jellemezte, hisz az intézmény egyszerre volt a helyi rendiség érdekeit megjelenítő s azokat a köz-

ponti hatalom és intézmények irányába közvetítő, artikuláló intézmény, másrészt a központi hatalom territoriális végrehajtó szerve. A 16. század utolsó harmadára, a 17. század elejére a nemesi vármegye legfőbb fórumává a rendi érdekek képviseletére lehetőséget adó közgyűlés (*congregatio, congregatio generalis*) vált. Itt tették közzé az uralkodói, nádori, kamarai rendeleteket, körleveleket (illetve a 17. század utolsó harmadától más megyék körleveleit), s gondoskodtak azok végrehajtásáról. Itt dolgozták ki az instrukciókat az országgyűlési követek számára, s számoltatták be őket tevékenységükről követi lemondásukat követően. Itt koordinálták a megye működését mind horizontálisan (pl. főméltóságokkal, kormányzervekkel történő kapcsolattartás), mind vertikális szinten (pl. kapcsolattartás más megyékkel, a megye területén fekvő szabad királyi városokkal).

A vármegyei közgyűlések speciális típusát jelentette a tisztségviselői kart megválasztó közgyűlés (*restauratio*), amelyet a főispán elől ülésével, a világi és egyházi notabilitások és a vármegyei rendek kiemelkedően nagyszámú képviselője előtt ünnepélyesen bonyolítottak le. Ez egyaránt eredményezhette a vármegyei tisztikar személyi összeté-

Moson vármegye pecsétnyomója és pecsétje (fent) · Natl Lipót rábaközi szolgabíró címerlevele (lent)

telének teljes vagy részleges megújítását vagy megerősítését.

A 17. században a közgyűlésekhez időben is egyre többször kapcsolódott a megye bíraskodási hatáskörét és feladatrendszerét megtestesítő törvényszékek (*sedriák*) megtartása. Az egyre inkább havi rendszerességgel összeülő közgyűlések mellett sürgős, gyors intézkedést igénylő esetekben részgyűléseket vagy kisgyűléseket (*congregatio particularis*) hívtak össze. Míg a 16. században a megyék – hiteleshelyi feladatokat is átvéve – a közhitelű dokumentumok átírását és kihirdetését az ún. pecsétlőszékek keretében hajtották végre (*sedes sigillatoria*), a 17. században ez a feladatrendszer döntően a közgyűlések vagy sedriák napirendjébe integrálódott. Ez a helyzet is azt illusztrálja, hogy a közgyűlések (*congregatiók*) és törvényszékek (*sedriák*) tárgyalási pontjai olykor átfedhették egymást.

A VÁRMEGYE FELADATKÖRE

A megyének részt kellett vennie a helyi társadalom szervezésében, a jogbiztonság megteremtésében, a helyi rend biztosításában, másrészt mediátorszerpet kellett vállalnia az ország vezetői-

vel, vezető hivatalaival való kapcsolat-tartásban. A megye tartott kapcsolatot a határain belül fekvő településekkel és uradalmakkal is. Működésének legfőbb közigazgatási területeit az alábbi – a teljesség igénye nélküli – felsorolás is jól illusztrálja.

Adóztatás: A 17. századi megye nemesi társadalmából kinevezett királyi adószedő (*dicator*) hivatali feladata végrehajtása során szorosan együttműködött a megyei tisztségviselőkkel, nem egy esetben a jegyzők segítették őt az állami adóösszeírások elkészítésében, míg a szolgabírák és az esküdtek a tényleges adókiivetésben és -behajtásban. Az adókiivetések, szolgáltatások (pl. várak megerősítéséhez ingyenmunka) adminisztrálásával szoros összefüggésben a járások szerinti szolgabírák az esküdtekkel közösen készítették el az egyes települések, illetve uradalmak leégett (*combusta*) és elpusztult (*deserta*) házáinak összeírását.

Hadellátás, katonaállítás: Az összetett problémakör egyes részterületei szervesen összefonódtak a megye adóztatási feladataival. Ilyen volt a megyékre a portaszám alapján kivetett hadisegély (*subsídium militare*) adminisztrációja és beszedése, illetve a végvárrendszer fenntartása céljából kirótt ingyenmunka (*gratuitus labor*) elvégztetése. Az 1622. évi soproni országgyűlés 36. törvénycikkében újraszabályozták a megyék végvárellátási kötelezettségét, Sopron megye számára például a győri végvárvidékhez tartozó pápai vár megerősítését és ellátását rendelték el.

Közigazgatási feladatok: E téren a legtöbb feladatot a vízrendészet jelentette. Területünkön a régió egyetlen vadvíze, a Rába szabályozása volt kiemelkedő fontosságú, mely ügyben több megyének – így Sopron, Vas, Győr megyének – együtt kel-

lett működni. A vízrendészet ügye szorosan összefonódott a határvédelemmel, az oszmánok elleni védekezés kérdésével. Ez a szerteágazó feladatkör nemcsak csatornaásásokat, vízeltereléseket követelt meg. A törvények a területvédelmet jelentő téli jégvágás megszervezése mellett – akár az árvizek okozása miatt, akár a téli jégtorlódás és a belvíz veszélye miatt – a malmok felmérését, szükség esetén elvontatását, esetleg lerombolását, általánosságban a malmok elhelyezésének felügyeletét és szabályozását is a megyék kötelezettségévé tették.

Gazdaságszervezés: Régóta jól ismert a vármegyék rendszabásalkotási (*statutum*) joga, melynek révén közigazgatási területükön érvényesen a mindennapi élet nagyon sok kérdésében – az öltözködéstől akár a gazdálkodásig, a bérek és árak szabályozásáig (*limitatio*) – hoztak szabályrendeleteket. Az utóbbi szabályozás egyik legismertebb eszköze volt az élelmiszerek és az iparosmunkák árainak, béreinek a megye területére érvényes meghatározása.

Már ezekből a feladatkörökből is jól látható, hogy a megye működésének mindennapi életében a 16. század derekára, második felére megnőtt az írásbeliség jelentősége, felértékelődött a megyei jegyző (*notarius*) feladatköre, megnőtt az e hivatalt betöltő személyek jelentősége. Már az 1945 előtti történetkutatás (Föglein Antal) felfigyelt arra, hogy egyes jegyzők párhuzamosan több megye jegyzői hivatalát is elláthatták. Ezt a jelenséget ő még az írásbeliség elterjedésének problémáival, a kevés számú írástudó létével magyarázta. Napjaink kutatási eredményei alapján a jelenség okát inkább az e jegyzők által biztosított írástudás mi-

nőségében, hozzáértésükben, személyük keresettségében, modern fogalommal élve piacképességében véljük felfedezni.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELET

A kora újkori nemesi megye adott keretet és biztosított képviselést a területén élő nemesség országos politikai szereplésének, érdekei artikulálásának és intézményesített képviselőinek. Az uralkodó meghívólevéllel (*litterae regales*) értesítette a megyéket – mint ahogy a szabad királyi városokat is – a leendő diéta időpontjáról, helyéről, valamint az összehívás legfontosabb indokairól, amelyek a követi instrukciók összeállítását is orientálták.

A megyék nemessége a diétákon a helyi rendek sorából választott követekkel képviseltette magát. Ez a gyakorlat valószínűsíthetően a 15. század első harmadának végén alakulhatott ki. Míg a kisebb megyék (pl. Győr) két főt, a jelentősebb számú nemességgel rendelkező, avagy nagyobb területű, összetettebb szerkezetű megyék akár több követet is választhattak (pl. Pest megye négy vagy több követet is delegálhattott). A küldhető követek számát országgyűlési törvénycikk nem szabályozta.

A 16. század végére, a 17. század elejére a szokásjog alapján alakult ki az általános gyakorlat, amely szerint az egyes megyék az ún. kebelbeli nemesség soraiból két-két követet választottak megyéjük nemességének országgyűlési képviselőire. E követeket a 16. század végével jegyzőkönyvekbe is bemásolt követutasításokkal látták el. Ezek a követi működésnek zsinórmérték adó instrukciók egyaránt tartal-

maztak az országos politikára vonatkozó utasításokat (pl. 1637 – oszmán veszély, 1648 – új nádor vá-

Győr vármegye címere

lasztása) és a helyi problémákkal foglalkozó meghagyásokat. A követutasítások összeállítását a megyei rendekből választott bizottság végezte el, amelynek létrehozásáról, összetételéről, tevékenységéről a vizsgált régióban jelenleg Győr megyéből rendelkezünk a legrészletesebb információkkal, ahonnan 1622-től tudjuk követni a megyei rendek diétára történő felkészülését.

Az uralkodói meghívó megérkezését és közgyűlési kihirdetését követően megválasztották a megye két országgyűlési követét, megalapították napidíjuk nagyságát, s gondoskodtak a diéta költségeit fedező adó kivetéséről, illetve annak beszédéséről. Ezt követően a megyei rendek rendi összetételüknek megfelelő, a követutasítások elkészítéséért felelős bizottságot választottak.

A 16. század utolsó harmadában Sopron megye egyik követének rendre az alispánt választották – 1580-ban például Asszonyfalvi Ostffy Jakabot, 1581-ben Loosi Viczay Györgyöt –, aki a megye tradicionális nemesi elitjébe tartozó, középbirtokos családokból került ki.

Az 1580. évi diétai követválasztásnál viszont a tradíciót legyőzte a politikai kapcsolat, amikor Sopron megye másik diétai követének egy első generációs középbirtokost, Megyery Imrét – Nádasdy II. Ferenc befolyásos familiárisát – választották a rendek. A megye rendjei az 1587–88. évi diétára – az alispán mellé – a vármegye jegyzőjét, Szombathelyi Mártont választották meg második követnek. Ez a választás – és a később ennek megfelelően rögzült gyakorlat, amely szerint a kora újkori követválasztáson az egyik követi tisztre egyre többször a törvényhatóság jegyzőjét jelölték a rendek – jól illusztrálja az írástudás, a joggyakorlatban való jártasság felértékelődését. Az, hogy Sopron megye esete cseppet sem egyedül, jól látható a szomszédos Moson megyében is, ahol a 17. században a két követ közül az egyik minden esetben a megye jegyzője volt.

Az 1723:73. tc. írta elő megyeszékhely létrehozását, levéltár elhelyezése is alkalmas vármegyeháza építésével egyetemben. A 16–17. században mind Sopron, mind Győr és Vas megye központja stabilizálódott. Míg a legkisebb területű Győr esetében egyértel-

Győr vármegye pecsétnyomója

műnek tűnt az erődváros Győr megye-központi szerepének kialakulása, Vas megye esetében Szombathely megye-központi szerepének rögzülését minden bizonnyal elősegítette 1579-ben a térség fontos hiteleshelyének, a vasvári káptalannak Szombathelyre költöztetése. E megyék közül Sopronban rögzült legkésőbb a megyeszékhely.

A 16. század utolsó harmadában, a 17. század első évtizedeiben döntően a vármegye főispáni hivatalát viselő Nádasdy család birtokain tartották a közgyűléseket (*congregatio generalis*), így például a Sopron közeli, Fertő melletti Szentmiklóson, a Répce menti Csepregen, ritkábban a Viczay család uralága alatt álló Lózs mezővárosában. E közgyűlési helyek a vármegye kistájjait is reprezentálják egyben. Sedriát többnyire a Nádasdy-birtokon található Újkéren tartottak – ez a település a 17. század elején egyre többször adott ott-hont közgyűléseknek is.

A vármegye rendjei 1651-ben hozták meg azt a határozatukat, hogy az egymással rivalizáló főrendek – a Nádasdy és az Esterházy család – birtokai helyett az evangélikus rendiség egyik központjának számító Nemeskér legyen a megye székhelye. A következő évben vármegyeház céljára házat vásároltak a településen, majd másfél évtized múltán, 1669-ben új megyeház építéséről hoztak határozatot, amelynek

végrehajtására portánként 50 dénáros adót vetettek ki. A 17. század utolsó harmadában a felségáru-lás gyanújába került Nádasdy III. Ferenc 1671. évi kivégzését követően – a megye fölötti hatalmi viszonyokat jól szimbolizálva – átmenetileg a kismartoni vár jelentősége nőtt meg, ám egyre gyakrabban tartottak Sopron szabad királyi városban is közgyűléseket. Sopron megyeszékhely szerepe a 18. század utolsó harmadában stabilizálódott.

A 17. századi vármegyék kiadványait a közösséget ki-fejező autentikus pecsétjükkel hitelesítették. 15. századi előzmények után az 1550. évi 62. törvénycikk kötelezően írta elő a megyei címeres-pecsét használatát. Vas megye esetében jól ismert, hogy míg egy 1498. évi megyei kiadványt – miképpen több 16. század elején keletkezett is – még a késő középkori tradícióknak megfelelően az alispán és a szolgabírók saját pecsétjükkel erősítették meg, a vasi rendek már 1555 szeptemberétől saját megyei pecsét alatt adták ki kiadványaikat. Ugyancsak e törvényi előírásra készült el Sopron megye pecsétje is.

KITEKINTÉS

Már a megyei feladatok tárgyköréinél láthattuk (pl. a megyék közötti határfolyó, a Rába regulációja, illetve az ezzel kapcsolatos árvízvédelmi feladatok), hogy a szomszédos megyék (Sopron, Vas, Győr) a közös probléma megoldására egyenként az adott törvényhatóságok egyházi és világi rendjeiből álló, beszámolóra kötelezett bizottságokat hoztak létre s együtt tevékenykedtek. A hosszú török háború időszakában a hadseregellátás miatt Vas és Sopron megye többször közös közgyűléseket tartott, melyhez olykor Zala megye is csatlakozott. A 17. század második felében a nagytáj megyéinek közös tárgyalásaival is találkozhatunk, így hét megye, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Moson és Komárom rendjei – többnyire Sopron, Csepreg, Szombathely, Kőszeg településeken – a térség problémáinak, elsősorban védelmének megoldása érdekében tartott máig kevésbé ismert partikuláris részországyűléseket. ♦